

дуже агресивної електронної торгівлі. Насправді ж, багато художників досить міцно осіли в різних корпораціях, діяльність яких повністю ґрунтується на мережевих видах роботи, дозволивши чималій частці художньої творчості поширитися і на машину капіталізму. Нас це не повинно дивувати, бо Інтернет-фірми, які ростуть у "силіконових долинах", як гриби після дощу, схоже, стають основним двигуном креативної уяви, а, може, й розвитку художньої думки" [4].

Загалом, на думку В. Бичкова та Н. Маньковської, нові технології дають змогу здійснити проект художнього авангарду ХХ ст., пов'язаний із заміною класичного принципу "я так бачу" на постулат "я так мислю, відчуваю, дію", а також відмовою від умовної рамки (рампа, рама, кінокадр), злиттям письма та зображення, повною імпровізаційністю творчості. Можна припустити, що "віртуальна реальність майбутнього комп'ютерно-мережевого мистецтва вибудовуватиметься в напрямі електронного розвитку всіх цих та подібних їм тенденцій аудіо-візуально-гаптичної динамічної ситуативної образності, що включає в своє поле суб'єкт сприйняття творчості" [1].

Отже, використання цифрових комп'ютерних технологій визначило зміну епох у мистецтві, яке стало чи не найбільш інтерактивно-орієнтованим за всю історію свого існування. Характерними ознаками нової епохи, з огляду на вищевикладене, стане подальша взаємна інтеграція різних видів мистецтв, а також мистецтва і прогресивних наукових здобутків, а також розвиток мультисенсорних мистецтв і мистецтва варіативної реальності. Саме їх дослідження можна вважати перспективним культурологічним напрямом.

Література

1. Бычков В. В. Виртуальная реальность как феномен современного искусства / В. В. Бычков, Н. Б. Маньковская [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/page47631358.htm>.
2. Клусзински Р. Интерактивность и проблема коммуникации в контексте философии деконструктивизма / Клусзински Р. [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mediaartlab.ru/db/tekst.html?id=41>.
3. Оленіна О. Ю. Рольова специфіка мистецтва у сучасному культурно-комунікативному просторі : автореф. дис. канд. мистецтвознавства / Оленіна О. Ю. – Х., 2011. – 24 с.
4. Эскотт Р. Интерактивное искусство: на пороге постбиологической культуры / Эскотт Р. [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://biomediale.ncca-kaliningrad.ru/?blang=ru&author=ascott>.

References

1. Bychkov V. V. Virtual'naiia real'nost' kak fenomen sovremennogo iskusstva / V. V. Bychkov, N. B. Man'kovskaia [Elektr. resurs]. – Rezhim dostupa : <http://iph.ras.ru/page47631358.htm>.
2. Kluszinski R. Interaktivnost' i problema kommunikatsii v kontekste filosofii dekonstruktivizma / Kluszinski R. [Elektr. resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.mediaartlab.ru/db/tekst.html?id=41>.
3. Olenina O. Yu. Rolova spetsyfica mystetstva u suchasnomu kulturno-komunikativnomu prostori : avtoref. dys. kand. mystetstvovznastva / Olenina O. Yu. – Kh., 2011. – 24 s.
4. Eskott R. Interaktivnoe iskusstvo: na poroge postbiologicheskoi kul'tury / Eskott R. [Elektr. resurs]. – Rezhim dostupa : <http://biomediale.ncca-kaliningrad.ru/?blang=ru&author=ascott>.

УДК 130.2

Петрушкевич Андрій Вікторович
здобувач Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
e-mail: petrushkevych.a@gmail.com

СОЦІОКУЛЬТУРНА КРИТИКА СВІДОМОГО ТА НЕСВІДОМОГО У СТРУКТУРІ КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ: НЕОФРЕЙДИЗМ

У статті розглядається доробок К. Хорні та Е. Фромма, в якому представлена соціокультурна критика змісту несвідомого та характеру його взаємодії зі свідомим у процесі культуротворчої діяльності. Дослідження проблематики розвитку психоаналітичної парадигми в межах теоретичної культурології має на меті простежити трансформацію трактування її основних понять та оновлення категоріального апарату. Автор доходить висновку, що в проаналізованих працях вперше відбувається принциповий перехід до осмислення несвідомого не як вмістилища біологічних сексуальних інстинктів, а як соціокультурної сфери, яка виступає у ролі позитивної культуротворчої сили.

Ключові слова: свідоме, несвідоме, неофрейдизм, К. Хорні, Е. Фромм, культуротворча діяльність, культура.

Петрушкевич Андрей Викторович, соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусства

Социокультурная критика сознательного и бессознательного в структуре культуротворчества: неопрейдизм

В статье рассматривается теоретическое наследие К. Хорни и Э. Фромма, в котором представлена социокультурная критика содержания бессознательного и характера его взаимодействия с сознательным в процес-

се культуротворческой деятельности. Исследование проблематики психоаналитической парадигмы в рамках теоретической культурологии имеет целью проследить трансформации в трактовке ее основных понятий и обновление категориального аппарата. Автор приходит к заключению, что в проанализированных работах впервые происходит принципиальный переход к осмыслению бессознательного не какместилища биологических сексуальных инстинктов, а как социокультурной сферы, которая выступает в роли позитивной культуротворческой деятельности.

Ключевые слова: сознательное, бессознательное, неофрейдизм, К. Хорни, Э. Фромм, культуротворческая деятельность, культура.

Petrushkevych Andriy, Postgraduate student, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts
Social and cultural criticism of conscious and unconscious in cultural activities: Neo-Freudianism

This paper focuses on the first key works in which there was a revision of classical psychoanalytic theory of interaction conscious and unconscious, namely, – Karen Horney "The Neurotic Personality of our Time", "New Ways in Psychoanalysis", Harry Stack Sullivan "The Interpersonal Theory of Psychiatry", Erich Fromm "Beyond the Chains of Illusion: my encounter with Marx and Freud". After all, they have formed a new theoretical and methodological conception, that consider the social aspect of the content and operation of the unconscious, influence of society and culture on the formation of man and the nature of a culture activities.

Horney began as an orthodox adherent of Freud, but quite soon questioned the main thesis of Freudianism – the biological nature of the unconscious, showing that the nature of the unconscious is not rooted in the biological nature of instincts, but in the society and its culture, which make a decisive impact on the formation of cultural traditions that underlie the nature and mentality of the person.

In culturology literature (unlike in psychological) Horney's writings are usually associated with the school of the psychoanalytic culturalism or cultural Freudianism, remembering together with the works of H. S. Sullivan, author of interpersonal theory of psychiatry, who also noted the social background of the unconscious. However, being involved in practical psychoanalytic work, they have been not interested in the broader context of cultural or philosophical generalizations. In this regard, more interesting is the work of Erich Fromm, a representative of the American line of the Frankfurt School, freudomarxist, adherent of humanistic psychoanalysis, who also for a long period of time worked with K. Horney and H. S. Sullivan, co- founded the Association for the Advancement of Psychoanalysis.

Erich Fromm tries to build his concept of the social unconscious in a coordinate system of existing descriptions of the Freudian individual unconscious and the Jungian collective unconscious, not applying the sharp criticism on their address, but rather seeks complement to existing theories, revealing some drawbacks.

Thus, denying the biological nature of the unconscious solely as a repository of individual instinctual desires Erich Fromm nevertheless notes that "in some way, Freud was engaged in "social unconscious" when talking about the suppression incestual aspirations characteristic of all civilizations". While acknowledging the importance of scientific statements of the founder of psychoanalysis, Erich Fromm points out that if we consider only certain aspects of the individual unconscious, then the man will not be presented as a integrity person and will not able to define place in society, and thus to integrate into a culture process. Defending the position of radical humanism scientist argues the need for a new reading of the unconscious contents: "If the discovery of the unconscious means approaching the sense of self humanity, then there is no need to stop at the opening of the individual unconscious, it is necessary to extend this process and to discover the social unconscious".

Unlike Freud, who took out the epiphenomenons of the unconscious by the method of free association, dream interpretation, during the clinical work, Erich Fromm, beginning from the work "Escape from Freedom" does this on the basis of broad cultural generalizations, developing social character types generated from the Middle Ages through the Reformation era to modern capitalism as a kind of manifestation of the social unconscious.

In paper "Beyond the chains of illusion: my encounter with Marx and Freud" philosopher attempts to generalize his concept of the social unconscious. It converts biologically deterministic unconscious desires of a sexual nature that is guided only by infantile pleasure principle, in the ontological sense, instincts, into the unconscious, which have historically shaped by the culture and society and in its interaction with the conscious is the source of cultural activities; describes new mechanisms and factors of extrusion ideas and forms of thought unwanted by society. Erich Fromm defines the social unconscious as "those areas of suppression, which are common to most members of the society. The content of the repressed elements is what this society cannot allow to bring to awareness to its members, if it wants to continue to operate successfully on the basis of their own contradictions".

Fromm's philosophical cultural anthropology is rather eclectic. Thus, we can obviously compare the theory of social character as a manifestation of the social unconscious and Jungian archetype Persona of collective unconscious. The concept of social filter finds a match in the second Freudian topica, where the "super-ego" plays the role of censor, defense mechanism in relation to the "Ego". However, this does not reduce the role of Fromm's research, because namely in his writings are shown, that:

meaning of unconscious was understood on a new level: not only as a repository of biological sexual instincts, but as determine social and cultural source;

integrity of the person can be described only through the interaction of the conscious and the unconscious, which in addition to individual aspects reflect sociocultural impact on a person;

unconscious, along with conscious acts as a socially constructed culture force.

So, the study of problems of psychoanalytic paradigm within the theoretical Cultural Studies aims to trace the transformation of the interpretation of its basic concepts and update its categorical apparatus. The author concludes that in analyzed works for the first time we can see a fundamental shift to understanding unconscious not as a repository of biological sexual instincts, but as the socio-cultural sphere, which acts as a cultural positive force.

Keywords: conscious, unconscious, Neo-Freudianism, Karen Horney, Erich Fromm, cultural activities, culture.

Проблема взаємодії свідомого та несвідомого в культуротворчому процесі займає одне з центральних місць у фрейдизмі. У значній мірі саме в зв'язку з фрейдівським розумінням несвідомого –

ствердженням або запереченням його – проходила подальша розробка цієї проблеми. Класичний фрейдизм – це струнка, послідовна система зі своєю внутрішньою логікою. Але подальший розвиток наук (біології, антропології, фізіології, психології, медицини, соціології та інших) не міг не торкнутися його принципів і концепцій, не підірвати його засад і не поставити під загрозу всю його структуру. Виникла потреба переоцінити низку його положень, узгодити їх з сучасним науковим знанням, що призвело зрештою до ревізії класичного фрейдизму і до виникнення неофрейдизму, фрейдомарксизму, течій, які так чи інакше пов'язані із проблематикою несвідомого.

Особливе місце в подальшому розвитку філософії психоаналізу займає соціально-культурна критика концепції свідомого і несвідомого, яка в одних випадках мала на меті подолати біологізм та пансексуалізм ортодоксального фрейдизму, а в інших – навпаки, підкреслювалася важливість збереження фрейдівського розуміння несвідомого. Проте в обох варіантах виявлялася соціальна і культурна детермінованість несвідомого.

У даній статті увага буде зосереджена на перших ключових працях, в яких відбулася ревізія класичної психоаналітичної теорії взаємодії свідомого і несвідомого, а саме: К. Хорні "Невротична особистість нашого часу", "Нові шляхи в психоаналізі", Г. Саллівена "Інтерперсональна теорія психіатрії", Е. Фромма "З полону ілюзій". Адже саме у них формуються нові теоретико-методологічні концепції, які розглядають соціальний аспект наповнення і функціонування несвідомого, вплив суспільства і культури на формування людини та характеру її культуротворчої діяльності.

К. Хорні починала як ортодоксальний прихильник З. Фрейда, проте досить рано поставила під сумнів головну тезу фрейдизму – біологічну природу несвідомого, показавши, що природа несвідомого корениться не в біологічній природі інстинктів, а в суспільстві і його культурі, які роблять визначальний вплив на формування соціокультурних традицій, що лежать в основі характеру і ментальності людини.

Добриніна В. І. зазначає, що, скоріше за все, до таких висновків К. Хорні підштовхнула довголітня творча співпраця з групою етнографів і культур-антропологів США, в першу чергу з Маргарет Мід і Рут Бенедикт, які успішно розробляли проблеми адаптації підростаючих поколінь [2]. К. Хорні використовувала роботи культур-антропології для того, щоб на основі їх експедиційних даних, наприклад, про дорослішання дівчаток на островах Самоа, показати, що багато невротичних конфліктів визначаються соціокультурними нормами, а не інстинктивними потягами, як це стверджував З. Фрейд.

Загальним вихідним принципом неофрейдизму є принцип пріоритету соціального, відповідно до якого джерелом зумовленості (детермінізму) є не біологічна природа людини, а природа особистості, яка формується через систему міжособистісних відносин. Психіка людини розглядається лише як механізм адаптації особистості до соціального середовища, в ній немає нічого, крім відношення до інших людей та об'єктів. За висловом І. І. Кального: "Неофрейдизм соціологізує психіку і психологізує соціальне" [3, 214].

Якщо З. Фрейд вважав принципом здорової психіки прагнення до задоволення, акцентував роль інстинктивних – лібідозних і агресивних – потягів, трактував культуру як продукт сублімації витіснених інстинктивних сил, то К. Хорні переносить центр своєї уваги у сферу свідомості, відповідальності та соціальних орієнтацій індивіда. Вона вважала, що природа людини – пластична, а структура потягів, так само як і механізми захисту, обумовлені тією культурою, в котрій людина виховується і живе. Різні культури акцентують або пригнічують різні сторони людської природи. Тому соціокультурні типи особистості залежать від умов місця і часу. Всупереч З. Фрейду, Едипів комплекс, сексуальна етіологія неврозів, конфлікти між "Я", "Воно" і "Над-Я" – не універсальні та виражають певні конфігурації ціннісних систем і залежать від виховання. Едипів комплекс є скоріше аномалія, ніж норма. Невроз – це не тільки зіткнення різноспрямованих потягів, але найчастіше зіткнення ціннісних орієнтацій, сформованих культурою. Культура – у вигляді рольових очікувань та ідеальних спонукань – формує тип особистості, який вважається нормальним. Але в іншій культурі цей же тип особистості буде виглядати "відхиленням" або невротичним. В США людина, будучи багатою, витрачає час і здоров'я на примноження своїх мільйонів і її вважають здоровою. Проте в Греції чи в Африці її вважатимуть невротиком. Ознакою неврозу вважають зазвичай надмірну акцентуацію особистості. Але, згідно з К. Хорні, акцентуація – немінуча ознака добре адаптованої і висококультурної особистості. Більш характерною ознакою неврозу вона вважає ригідність, жорсткість мислення та поведінкових реакцій [142]. В певній мірі невроз корелює з нерозвиненим інтелектом і нездатністю приймати рішення. В США, куди К. Хорні змушена була емігрувати після приходу Гітлера до влади, непереборним протиріччям був, на її думку, конфлікт між капіталістичною орієнтацією на успіх, суперництво, боротьбу, владу і багатство та християнською орієнтацією на любов, смиренність та доброту до ближнього. Інше протиріччя полягає в тому, що відбувається постійне нагнітання егоїстичних та індивідуалістичних бажань рекламою, штучно формується в масовій свідомості образ "нормального" успішної особистості, в той час як переважна більшість людей не "процвітає", страждає від якихось обмежень і утисків, позбавитися від яких вони не владні. Ці та інші суперечності культури, відзначає М. С. Каган, вслід за К. Хорні, породжують невроз, симптоми якого – агресивність і капітулянтство, манія величчя і відчуття нікчемності [4, 311-312].

Отже, саме своєрідність культури суспільства визначає характер неврозів, найбільш типових для його представників. Більше того, культура нерідко сама є першоджерелом деяких фундаментальних протиріч. Зокрема, К. Хорні підкреслювала значення трьох типів таких протиріч, характерних для культурно-історичної ситуації більшості західних країн в першій половині ХХ ст.: протиріччя між прин-

ципом індивідуалізму і суперництва та нав'язаними християнською ідеологією заповідями братської любові, смирення та людяності.

У культурологічній літературі (на відміну від психологічної) праці К. Хорні зазвичай пов'язують з напрямком психоаналітичного культуралізму [1] чи культурного фрейдизму [4], згадуючи поряд також праці Г. Саллівена, автора міжперсональної теорії психіатрії, який теж відзначав соціальне походження несвідомого. Проте, займаючись практичною психоаналітичною діяльністю, їх не цікавив ширший контекст культурних чи філософських узагальнень. В цьому плані більш цікавими є праці Е. Фромма, представника американської лінії франкфуртської школи, фрейдомарксиста, прибічника гуманістичного психоаналізу, який також довгий час співпрацював з К. Хорні та Г. Саллівенем, спільно з якими заснував Асоціацію розвитку психоаналізу.

Е. Фромм отримав філософську освіту в Гейдельберзькому університеті, одному з найбільш престижних на території Німеччини, захистивши докторську дисертацію під керівництвом Альфреда Вебера. Навчаючись у Берлінському психоаналітичному інституті, познайомився з К. Хорні, співпрацю з якою продовжив і після еміграції до США. В 1930-1933-х роках викладав психоаналіз у Франкфуртському університеті, будучи директором відділу соціально-психологічних досліджень Інституту соціальних досліджень М. Хоркхаймера, на основі якого пізніше сформувалася франкфуртська школа. Ідеї Е. Фромма є своєрідним синтезом марксизму та фрейдизму. Його вважають одним із засновників як неофрейдизму в психології, так і філософії фрейдомарксизму, витоки якої варто вбачати в межах франкфуртської школи.

Свою концепцію соціального несвідомого Е. Фромм намагається вибудувати в системі координат наявних описів індивідуального несвідомого З. Фрейда та колективного несвідомого К.-Г. Юнга, не застосовуючи при цьому гострої критики в їх адресу, а, швидше, прагне доповнити існуючі теорії, розкривши окремі недоліки.

Так, заперечуючи виключно біологічну природу несвідомого як вмістилища індивідуально-інстинктивних бажань, Е. Фромм все ж відзначає, що "до певної міри З. Фрейд займався "соціальним несвідомим", коли говорив про придушення інцестуальних прагнень, характерних для всіх цивілізацій" [6, 261]. Віддаючи належне важливості наукових положень засновника психоаналізу, Е. Фромм відзначає, що якщо враховувати лише окремі індивідуальні аспекти несвідомого, то людина не буде представлена як цілісна особистість, не здатна буде визначити своє місце в суспільстві, а відтак і влитися в культуротворчий процес. Відстоюючи позиції радикального гуманізму вчений доводить потребу в новому прочитанні змісту несвідомого: "Якщо відкриття несвідомого значить наближення до відчуття власної людяності, тоді дійсно не варто зупинятися на відкритті індивідуального несвідомого, необхідного розширити цей процес до відкриття соціального несвідомого" [6, 297].

Поряд з цим варто відмітити, що позиція Е. Фромма до певної міри корелює з вченням про колективне несвідоме К.-Г. Юнга, який в значно більшій мірі торкався проблеми соціального походження несвідомого, ніж засновник психоаналізу. Його колективне несвідоме є не індивідуальним, а всезагальним; на противагу особистій душі воно складається з тих звичаїв, котрі є спільними для всіх індивідів. Сам Е. Фромм наступним чином співвідносить колективне та соціальне несвідоме: "Колективне несвідоме" прямо означає універсальну душу, більшу частину якої навряд чи коли-небудь вдасться усвідомити. Концепція соціального несвідомого починається із зауваження про репресивний характер суспільства і відноситься до тієї особливої частини переживання людини, яке дане суспільство не дозволяє усвідомити, це та частина людського в людині, яке її суспільство від неї відчужує; соціальне несвідоме – це соціально витіснена частина універсальної душі" [6, 282].

Відтак, Е. Фромм до певної міри включає природну складову індивідуального несвідомого З. Фрейда в межі соціального несвідомого та робить останнє частиною колективного несвідомого К.-Г. Юнга. Окремо необхідно зауважити, що робить він це не вдаючись до гострої критики, а намагається розширити та доповнити новим змістом, попередньо ретельно проаналізувавши, наявні підходи.

На відміну від З. Фрейда, який діставав епіфеномени несвідомого шляхом методу вільних асоціацій, тлумачення сновидінь, в процесі клінічної роботи загалом, Е. Фромм, починаючи з книги "Втеча від свободи", робить це на базі широких культурологічних узагальнень, розробивши типи соціальних характерів, сформованих від середньовіччя через реформаційну епоху до сучасного капіталізму, як своєрідну маніфестацію соціального несвідомого.

Індивід змушений прийняти спосіб життя, що корениться в системі виробництва і розподілу, освіти, релігії, схвалених інститутах культури, властивих певному суспільству. В процесі динамічної адаптації до цього способу життя в особистості розвивається низка потужних стимулів, що мотивують її почуття і дії. Ці стимули можуть усвідомлюватися індивідом, а можуть і не усвідомлювати, але в обох випадках вони є сильними факторами його психіки і, один раз виникнувши, вимагають задоволення. Прагнення до задоволення цих нових потреб спонукає людей до певних вчинків і так, у свою чергу, стає активною творчою силою, що впливає на процес суспільного розвитку. Така логіка приводить Е. Фромма до висновку, що "у соціальний характер входить лише та сукупність рис характеру, яка присутня у більшості членів даної соціальної групи й виникла в результаті спільних для них переживань і спільного способу життя" [5, 230].

Філософ виділяє три типи непродуктивних соціальних характерів, що притаманні більшості суспільств: рецептивний (пасивне одержання благ зовнішнього світу), експлуататорський (заснований на

агресивному пануванні), накопичувальний та ринковий (притаманний капіталістичному суспільству). Жоден з них не сприяє всебічному розкриттю власної суб'єктивності людини, це можливо лише у продуктивному для особистості типі соціального характеру, за якого людина може повністю використовувати свої сили і реалізувати внутрішній потенціал, що передбачає прагнення до творчості та розкриття здатності любити. Проте такий соціальний характер не притаманний сучасному суспільству, тому Е. Фромм акцентує увагу на завданнях культурної політики, вважаючи, що шляхом організації соціальних інститутів і груп, заснованих на дружньому піклуванні, любові, можна виховати розумну творчу відповідальну особистість та побудувати здорове суспільство. В якості ідеальної моделі первинного організаційного рівня культури Е. Фромм пропонує "комунітарні спільноти" людей, які знають один одного, тобто не анонімне суспільство, що притаманне сучасній культурі, а спільноту знайомих один з одним людей, явище яке характерне для традиційної культури.

За таких умов змістом несвідомого у нього, як слушно зазначає М. А. Собуцький, "виявляється здебільшого "витіснене знання", притаманне традиційному суспільству з його гарантованим місцем людини в соціумі" [1, 5].

Соціальний характер постає у Е. Фромма тією площиною, вивчаючи яку, він досліджує несвідоме. При цьому, якщо З. Фрейда цікавить головним чином несвідоме особистості, то Е. Фромм більше приділяє уваги процесам, що відбуваються в колективному – родовому і суспільному – несвідомому. Він акцентує культурну цінність несвідомого, яке складається не тільки з витіснених інфантильних і архаїчних потягів, інстинктів, а й з усього родового багатства культури, у тому числі мови, логіки, фантазії, пам'яті. Соціальний характер як маніфестація несвідомого постає сполучною ланкою між індивідом і культурою.

З одного боку, неможливо зрозуміти людину, пояснити причину діяльності, вбачаючи вихідною умовою її біологічну природу, яка породжує суму вроджених прагнень, що постійно потребують задоволення. З іншого, натура людини не може бути зведеною до "мертвого відбитку матриці соціальних умов" [5, 28] чи лише тіні культури, до якої людина змушена пристосовуватися. Очевидно, що натурі людини притаманні деякі незмінні фактори, як то: необхідність задовольняти фізіологічні потреби чи необхідність уникати моральної самотності. І в цьому, на думку Е. Фромма полягає її сутність – у поєднанні біологічних і соціальних факторів.

У праці "Позбавлення від ілюзії: моє зіткнення з Марксом і Фрейдом" ("Beyond the chains of illusion: my encounter with Marx and Freud") філософ робить спробу узагальнення своєї концепції соціального несвідомого. Він перетворює біологічно детерміноване бажаннями сексуального характеру несвідоме, яке керується лише принципом задоволення інфантильних в онтологічному смислі інстинктів, на несвідоме, що історично формується культурою соціуму і у своїй взаємодії з свідомим є джерелом відповідної культуротворчої діяльності; описує нові механізми та фактори витіснення суспільством небажаних до усвідомлення ідей, форм мислення. Соціальне несвідоме Е. Фромм визначає як "ті зони придушення, які є спільними для більшості членів даного суспільства. Змістом витіснених елементів є те, що дане суспільство не може дозволити своїм членам довести до усвідомлення, якщо хоче і надалі успішно функціонувати на основі власних суперечностей" [6, 261].

Найважливіші соціальні інститути (сім'я, власність, держава, право, мораль) глибоко вкорінені в несвідомому. Свідомість суспільства Е. Фромм трактує не як колективний розум, а, скоріше, як систему репресій і обмежень, які йому протистоять, завдяки яким складається ідеологія, що представляє собою суміш свідомих і несвідомих компонентів. Справа в тому, що "захисні механізми", які перешкоджають усвідомленню небезпечних істин, ще сильніше діють в суспільній свідомості, ніж у психіці індивідуальної людини. Суспільство за допомогою ідеологій захищає своїх членів від зіткнення з жорстокою правдою буття. Жодне суспільство не могло б існувати, якби його рядові члени знали, як воно влаштоване і функціонує. Приховування правди про суспільство в більшій мірі є завданням його інститутів, ніж виявленням істин. Тому інформація, що надходить в індивідуальні свідомості, "фільтрується", обробляється так, щоб усі люди стандартно і злагоджено могли отримати спокійну та нормальну картину дійсності. Саме єдність необхідна для стабільності і надійності громадських структур.

Відмовившись від виключно біологічного джерела несвідомого, філософ по-новому відповідає на питання: що робить можливим акт витіснення? яким чином формується соціальне несвідоме? Погоджуючись із З. Фрейдом, який вбачає головною причиною витіснення страх, Е. Фромм все ж наділяє його іншим змістом. Якщо в ортодоксальному психоаналізі страх має передусім біологічну основу (страх кастрації, смерті), то в концепції соціального несвідомого він виявляється у боязні ізоляції, остракізму, втрати ідентичності. Саме це почуття і є психологічним механізмом, що робить можливим акт витіснення. Проте Е. Фромм йде далі і розробляє ще один специфічно культурний механізм витіснення – соціальний фільтр (переживання не буде усвідомлене доки не пройде цей фільтр), що має три складові: мова, логіка та соціальні табу. Поряд зі страхом, який є первинною причиною витіснення, соціальний фільтр виконує роль механізму цензури і контролю, недопущення до усвідомлення культурно неприйнятних для певного суспільства переживань, ідей, знань з подальшим їх витісненням у соціальне несвідоме.

Мислитель, розглядаючи питання, як працює цей соціальний фільтр, відзначає, що переживання фізичного характеру (біль, сексуальний потяг, голод та ін.) легко піддаються усвідомленню, в

той час як більш складні переживання досягнуть свідомості лише у тому випадку, якщо вони схвалюються даною культурою. Існує чимало емоційних переживань, які не мають відповідного мовного означення, наприклад, в західній культурі, водночас в східних культурах вони можуть мати багато слів, що виражають ці почуття. Говорячи про мову, він має на увазі загально визнану сітку понять і категорій, що служать для позначення, систематизації та оцінки життєвих реалій, а також насаджуваних рекламою і пропагандою ілюзій. Мовні структури глибоко вкорінені в несвідомому, відображають досвід багатьох поколінь. Оскільки мовна соціалізація відбувається в сім'ї, школі, за посередництва радіо та телебачення, то створюється можливість наситити повсякденну мову словами, з яких складається офіційна модель суспільства, і вигнати слова, що не укладаються в неї. Е. Фромм приходять до висновку, що "переживання, які не мають відповідного означення в мові, практично не доходять до свідомості" [6, 284].

Другою складовою соціального фільтру є логіка. Як приклад, Е. Фромм показує різницю між логікою Аристотеля та логікою парадоксу, яка була поширена в індійській та китайській філософії, у філософії Геракліта, а пізніше під поняттям "діалектика" в філософії Г. Гегеля та К. Маркса. "Для людини, яка належить до культури, в якій істинність логіки Аристотеля не викликає сумнівів, дуже важко, якщо не неможливо, усвідомити досвід, що суперечить логіці Аристотеля, з точки зору його культури, він є абсурдним" [6, 287].

Третій елемент цензури, за Е. Фроммом, – соціальні табу, заборони, що накладаються на прояв деяких почуттів, на обговорення ідей і проблем, на висловлювання, що відображають очевидні речі. Табування характерне для примітивних дописемних культур, де воно служить грубим, хоча і універсальним механізмом культурної регуляції поведінки: навіть той, хто ненавмисно порушив табу нерідко вмирає від внутрішнього стресу. В ідеологічних табу тоталітарних суспільств відроджується цей суспільний страх перед іменами політичних лідерів, боязнь вільно обговорювати діяльність партії і держави. Засекречуються цілі галузі знання – починаючи від статистики народжуваності і злочинів та закінчуючи чисельністю партійного апарату. Історія трактується як "політика, перекинута в минуле", з неї викреслюються події, дати, імена.

Середньостатистична людина не дозволить собі усвідомити думки або почуття, несумісні з еталонами її культури, а отже, вона змушена придушувати їх. Формально кажучи, що є несвідомим, а що свідомим залежить від структури суспільства і тих прикладів почуттів і думок, які вона виробляє. Що стосується змісту несвідомого, то тут неможливі ніякі узагальнення. Але можна стверджувати одне: воно завжди представляє всю людину, з усіма її потенціями, як темними, так і світлими; воно є базою для різних відповідей, які людина здатна дати на питання, що ставить перед нею буття.

Зміст несвідомого, відтак, є ні добрим, ні злим, ні раціональним, ні ірраціональним; він і те й інше; він все, що є людина. "Несвідоме – вся людина, мінус та її частина, яка відповідає нормам її суспільства. Свідоме, яке представляє соціальну людину, – випадкові обмеження, поставлені історико-культурною ситуацією, в яку кинута індивіда" [6, 294]. До такого висновку доходить Е. Фромм, визначаючи зміст свідомого і несвідомого.

Культура, за Е. Фроммом, не "надбудова" і не "інструмент виживання", а справжня "стихія життя" людини. Служіння культурі, тобто життя заради добра, турботи про ближнього, творчості, є для людини найбільш природним, вільним і здоровим життям.

Філософська антропологія культури Е. Фромма є доволі еkleктичною. Так, можна провести очевидну паралель між теорією соціальних характерів, як маніфестацією соціального несвідомого і архетипом Персона колективного несвідомого К.-Г. Юнга. Поняття соціального фільтра знаходить відповідник у другій фрейдівській топіці, де "Над-Я" відіграє роль цензора, захисного механізму по відношенню до "Я". Проте це не зменшує ваги проведених Е. Фроммом досліджень. Саме в його працях:

- на новому рівні осмислюється зміст несвідомого не лише як вмістилища біологічних сексуальних інстинктів, а й визначаються соціальні джерела його наповнення;
- цілісність людини може бути описана лише через взаємодію свідомого і несвідомого, які, крім індивідуальних аспектів, відображають і соціокультурний вплив на особистість;
- несвідоме, поряд зі свідомим, виступає в ролі соціально-зумовленої культуротворчої сили.

Отже, дослідження проблематики розвитку психоаналітичної парадигми в межах теоретичної культурології дало змогу простежити трансформацію потрактування її основних понять та оновлення її категоріального апарату. Автор доходить висновку, що в проаналізованих працях вперше відбувається принциповий перехід до осмислення несвідомого не як вмістилища біологічних сексуальних інстинктів, а як соціокультурної сфери, яка виступає у ролі позитивної культуротворчої сили.

Література

1. Культурологія / Упоряд.: О. І. Погорілий, М. А. Собуцький. – 2-е вид. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 320 с.
2. Філософія ХХ века. Учебное пособие / [В. И. Добрынина, В. С. Грехнев, Г. М. Пономарева и др.]. – М.: ЦИНО общества "Знание" России, 1997. – 288 с.
3. Філософія для аспірантів: Учебник / Под ред. И. И. Кального. 3-е изд., стер. – СПб.: Изд-во "Лань", 2003. – 512 с.

4. Философия культуры. Становление и развитие / Под редакцией М. С. Кагана, Ю. В. Перова, В. В. Прозерского, Э. П. Юровской. – СПб.: Издательство "Лань", 1998. – 448 с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 270 с.
6. Фромм Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий / Эрих Фромм. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 352 с.
7. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / Пер. с англ. В. В. Старовойтова. – М.: Айрис-Пресс, 2004. – 464 с.

References

1. Kulturolohiia / Uporiad.: O. I. Pohorilyi, M. A. Sobutskyi. – 2-e vyd. – K.: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2005. – 320 s.
2. Filosofiya XX veka. Uchebnoe posobie / [V. I. Dobryniina, V. S. Grekhnev, G. M. Ponomareva i dr.]. – M.: TsINO obshchestva "Znanie" Rossii, 1997. – 288 s.
3. Filosofiya dlya aspirantov: Uchebnyk / Pod red. I. I. Kal'nogo. 3-e izd., ster. – SPb.: Izd-vo "Lan", 2003. – 512 s.
4. Filosofiya kul'tury. Stanovlenie i razvitie / Pod redaktsiyei M. S. Kagana, Yu. V. Perova, V. V. Prozerskogo, E. P. Yurovskoy. – SPb.: Izdatel'stvo "Lan", 1998. – 448 s.
5. Fromm E. Begstvo ot svobody / Erikh Fromm. – M.: Progress, 1990. – 270 s.
6. Fromm E. Revolyutsiya nadezhdy. Izbavlenie ot illyuziy / Erikh Fromm. – M.: Ayris-press, 2005. – 352 s.
7. Khorni K. Nevroticheskaya lichnost' nashego vremeni. Samoanaliz / Per. s angl. V. V. Starovoytova. – M.: Ayris-Press, 2004. – 464 s.

УДК 304.4:009:3.071(477)

Румко Жанна Петрівна
заступник директора Київського міського центру
народної творчості та культурологічних
досліджень Департаменту культури
Київської міської державної адміністрації

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті аналізуються наслідки адаптації закладів освіти, культури, охорони здоров'я до ринкових відносин. Констатується, що кризова ситуація в цих галузях значною мірою зумовлена неспроможністю держави в умовах економічних негараздів утримувати за бюджетні кошти на необхідному рівні фінансування соціально-культурної сфери, а також тим, що остання була успадкована сучасною Україною з часів функціонування державно-планової економіки. Висвітлено зовнішні і внутрішні сприятливі чинники та перешкоди. Аналіз організаційно-функціональної структури державного управління у сфері гуманітарного розвитку дав змогу визначити пріоритетні напрями вдосконалення його діяльності.

Ключові слова: соціогуманітарна сфера, культурна політика, гуманітарний розвиток, державна гуманітарна політика, державна стратегія гуманітарного розвитку, організаційно-функціональна структура.

Румко Жанна Петровна, заместитель директора Киевского городского центра народного творчества и культурологических исследований Департамента культуры Киевской городской государственной администрации

Приоритетные направления совершенствования организационно-функциональной структуры государственного управления в сфере гуманитарного развития Украины

В статье анализируются последствия, возникшие в результате адаптации учреждений образования, культуры, здравоохранения к рыночным отношениям. Констатируется, что кризисная ситуация в этих отраслях в значительной степени обусловлена неспособностью государства в условиях экономических трудностей содержать за бюджетные средства на необходимом уровне финансирование социально-культурной сферы, а также тем, что последняя была унаследована современной Украиной со времен функционирования государственно-плановой экономики. Освещены внешние и внутренние благоприятные факторы и препятствия. Анализ организационно-функциональной структуры государственного управления в сфере гуманитарного развития позволил определить приоритетные направления совершенствования его деятельности.

Ключевые слова: социогуманитарная сфера, культурная политика, гуманитарное развитие, государственная гуманитарная политика, государственная стратегия гуманитарного развития, организационно-функциональная структура.

Rumko Zhanna, deputy director of the Kyiv City Centre of Folk Art and Cultural Studies, Department of Culture of the Kyiv City State Administration

Priority directions of improvement of the organizational and functional structure of public administration in the sphere of humanitarian development in Ukraine

The paper analyzes the situation resulting from the adaptation of educational, cultural, healthcare institutions to a market economy. It is noted that the crisis in these areas is caused, to a great extent, by the inability of the state, under